

УДК 351.745.7:343.365

І. М. Охріменко, С. С. Охріменко

**ПРОТИДІЯ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

Актуальність теми. Діяльність працівника правоохоронного органу завжди відбувається під впливом не лише правових, а й інших (економічних, політичних) факторів об'єктивної реальності. Вона є не просто наслідком реалізації норм чинного законодавства, а виступає продуктом комплексу явищ, зокрема юридичного характеру.

Існуючий тісний зв'язок діяльності фахівця з його професійною самостійністю сприяє об'єднанню засобів для практичної реалізації ним своїх повноважень. Ці засоби в сукупності складають відповідний механізм налагодження придатних умов і факторів щодо забезпечення прав та інтересів правоохоронців як ключових фігур у юрисдикційному процесі.

Постановка проблеми. Проблема гарантій професійної діяльності фахівця-юриста залишається досить актуальною в умовах сьогодення, що набуває відображення в працях науковців (О.І. Антонюка, О.М. Бандурки, О.В. Бауліна, Б.Я. Гаврілова, В.І. Галагана, І.Д. Гончарова, Ю.М. Грошевого, В.О. Дубрівного, Л.М. Карнеєвої, М.В. Костицького, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, М.І. Сірого, С.М. Смокова, В.М. Тертишника, О.Г. Яновської та інших видатних вчених). Це обумовлено також існуючою тенденцією до реформування служб і підрозділів, а також необхідністю внесення змін до чинного законодавства щодо забезпечення ефективності їх діяльності.

Для того щоб положення професійної захищеності фахівця не виявилися декларативними, чинне законодавство має забезпечити його дотримання системою правових гарантій, пристосованих до умов і потреб сучасної юридичної практики. Це пов'язано насамперед із можливістю виникнення несприятливих факторів (небажані дії, втручання в діяльність правоохоронця, перешкоджання виконанню ним відповідних повноважень тощо), що нерідко з'являються в процесі службової діяльності. Тому треба звернути увагу на принциповість питань щодо подолання протидії законній

діяльності правоохоронця, які розкриваються через призму положень нормативно-правової бази та специфіки поведінкових проявів самого фахівця. Зрозуміло, що тут варто говорити й про відповідні рекомендації, які пропадають застосування певних заходів реагування та впливу, спрямованих на забезпечення виконання нормативних приписів держави. У цьому й полягає основна мета статті.

Виклад основного змісту статті. Важливим чинником реального забезпечення ефективності професійної діяльності працівників правоохоронних органів є гарантування, яке відбувається за допомогою специфічних засобів - гарантій, що сприяють безперешкодній реалізації ним своїх прав та обов'язків, здійснюючи його захист від можливих протиправних вчинків і небажаних діянь. Це, на нашу думку, пов'язано насамперед із юридико-психологічними чинниками виконання ними відповідних повноважень: професійним ризиком, зумовленим здійсненням певних дій і заходів; підвищеною відповідальністю суб'єктів за результати оперативно-службової діяльності та прийняття відповідних рішень; активною протидією (як фізичною, так і психологічною) з боку зацікавлених осіб тощо.

Розкриваючи зміст деяких із наведених чинників, зазначимо, що вчинення злочинного діяння не тільки об'єктивно призводить до конфлікту конкретної особистості із законом і суспільством у цілому, а й усвідомлюється нею як протиборство, що створює конфліктні стосунки з оточуючими. Такі стосунки можуть існувати протягом досить тривалого часу й проєктуватися на працівника правоохоронного органу як свідчення негативної установки на взаємодію. При цьому поведінка делінквентів під час спілкування з працівником фактично не нормована, вона може варіюватися в досить широких межах, а фахівець повинен діяти відповідно до норм закону, у чітко визначених межах. Зауважимо також, що емоційно напружений характер офіційних відносин може виявлятися й у процесі комунікації з іншими процесуально визначеними категоріями громадян (свідками, потерпілими, адвокатами тощо), які часто здійснюють маніпулятивний вплив на суб'єкта діяльності.

Отже, можемо зазначити, що не статус опонента визначає напруженість ситуації й емоційність відносин (а отже, протидію законним вимогам працівника правоохоронного органу), а насамперед особливий характер міжособистісних стосунків та індивідуально-психологічні особливості співрозмовників. Перший аргумент має об'єктивну природу, адже ще раз підкреслює специфічність профілактичної функції. Другий аргумент має суб'єктивне забарвлення та визначає спроможність суб'єкта діяльності стримувати вплив ззовні й знижувати рівень дії на особистість надто сильних подразників. Натомість у протилежному випадку це часто призводить до виникнення стану емоційної перенапруженості та трансформації особистості (переважання стереотипного реагування на ситуацію, втрати пильності тощо); у подальшому - до переносу негативних новоутворень на позаслужбову сферу життєдіяльності.

Крім того, варто наголосити, що найбільш типовою характерною рисою, яка за психологічними характеристиками вирізняє правоохоронну діяльність із-поміж інших, є постійне протистояння її суб'єктів із правопорушниками [1, с. 123; 2, с. 6]. Так, оперативно-розшукова діяльність, на відміну від інших видів оперативно-службової діяльності в органах внутрішніх справ України, передбачає безпосередній контакт зі злочинцями в неформальній (такій, що не передбачена законодавством) обстановці. Отже, можна стверджувати, що правоохоронна (насамперед оперативно-розшукова) діяльність здійснюється в режимі змагальності, протидії осіб, що піддаються професійній перевірці (розробці). Змагальність передбачає уміння «переграти» злочинців, документувати їх поведінку й долати психологічний вплив. З огляду на це Ю.Ю. Орлов доречно вказує, що оперативно-розшукова тактика має важливу особливість: вона реалізується лише в умовах протидії злочинців [3, с. 185].

Протидія - це здійснення особами, що підлягають перевірці, різних спеціальних заходів, провокацій стосовно працівників та осіб, що взаємодіють із правоохоронними органами, з метою зменшення рівня їх захищеності, визначення й розмежування соціальних ролей, викриття їх належності до державних структур тощо [4, с. 218; 5, с. 256]. Нерідко подібна протидія створює реальну загрозу життю та здоров'ю працівників, збільшує ступінь їх професійного ризику тощо.

Беручи до уваги окреслені позиції, варто зазначити, що протидія діяльності правника виявляється в певних формах, які набувають свого специфічного відображення. Саме тому в межах предмета нашого розгляду заслуговує на увагу проблема втручання в діяльність юриста-правоохоронця з боку зацікавлених осіб як форма протидії його законній професійній діяльності.

Звісно, чинне законодавство передбачає захист суб'єкта правоохоронної діяльності від протиправних дій щодо нього (погроза під час виконання службових обов'язків, втручання в професійну діяльність тощо), зокрема ст. ст. 351, 354 Податкового кодексу України, ст. 6 Положення про Державну фіскальну службу України; ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію», ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», ст. 36 Закону України «Про Службу безпеки України», проте ці норми мають переважно загальний характер (залежно від відомчої належності) [6; 7; 8; 9; 10]. Так, втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних організацій (рухів) та їх представників у діяльність прокуратури забороняється (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру») [9]. Втручання в діяльність поліцейського має наслідком відповідальність відповідно до закону (ч. 6 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію»). Як бачимо, ці й аналогічні норми спеціальних нормативних документів не розкривають конкретного кола дій, пов'язаних із втручанням у професійну діяльність фахівця-юриста. Частина 3 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» лише наголошує на забороні надання будь-яких письмових чи усних вказівок,

вимог, доручень поліцейському або іншим способом втручання в законну діяльність поліцейського (крім визначених законом суб'єктів), у тому числі діяльність, пов'язану з кримінальним провадженням або провадженням у справах про адміністративні правопорушення [8].

Не коментують цих дій із боку зацікавлених осіб й положення Кримінального кодексу України, вказуючи на вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконного рішення, а також запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила (ст. 343 КК України) [11]. Крім того, це формулювання не розмежує таких форм протидії законній діяльності працівника правоохоронного органу, як втручання й перешкоджання, що потенційно можуть передбачати різні дії з боку зацікавлених осіб. Наша думка підтверджується ч. ч. 1, 2 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [9].

Аналогічні ситуації здатні посилюватися за умови впливу на працівника, що має процесуально визначений статус. Так, сучасна юридична практика демонструє непоодинокі випадки втручання в процесуальну діяльність слідчого адвокатів (захисників) підозрюваних (обвинувачених), представників потерпілих, законних представників неповнолітніх підозрюваних, представників юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільних позивачів, відповідачів, ігноруючи вимоги проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допит (ст. 224 КПК України), пред'явлення особи для впізнання (ст. 228), обшук (ст. 234), огляд (ст. 237), слідчий експеримент (ст. 240), освідування (ст. 241), провадження судових експертиз (ст. ст. 101, 102, 242); процесуальних дій (зокрема, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (ст. ст. 221, 290) тощо[12]), тим самим нав'язуючи суб'єкту правозастосування певну точку зору. Аналогічну ситуацію засвідчують і результати проведеного нами опитування слідчих органів внутрішніх справ (усього 358 працівників), які серед інших осіб (суб'єктів втручання) називають начальника органу досудового розслідування (48,4%); начальника міськрайліноргану внутрішніх справ (35,4%); прокурора (63%); суддю (11,5%); інших осіб (у різних випадках різні службові особи; оперативні підрозділи, що проводять попередню перевірку чи виконують доручення; скаржники - 7,7% респондентів). На думку респондентів, не завжди це відбувається в межах наданих повноважень (у тому числі процесуальних).

Отже, за сучасних умов має місце теоретична вираженість протидії законній діяльності фахівця-юриста у формі втручання, що у свою чергу підкреслює відсутність механізму практичної реалізації захисту його професійної діяльності (насамперед процесуальної). Для підтвердження цього можна навести приклад зі слідчої практики. Слідчий розслідував кримінальне правопорушення за ознаками ч. 2 ст. 309 Кримінального кодексу України стосовно громадянина К. Після проведення першочергових слідчих (розшукових) дій на нього почали здійснювати вплив зацікавлені особи шляхом натяків на незаконне проведення деяких із них (огляд, при-

значення експертиз тощо), усних (у безпосередній бесіді та по телефону) погроз щодо звільнення з роботи, заподіяння матеріальної й фізичної шкоди тощо. Слідчий у письмовому порядку сповістив про це керівництво органу досудового розслідування, проте на таке повідомлення ніхто не відреагував.

Причини такого становища можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивні обставини обумовлені насамперед ускладненою процедурою доказування зазначених фактів. Серед інших причин респонденти, зокрема, називають існування суттєвих протиріч між кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством. Натомість суб'єктивні фактори пов'язані з певним небажанням контролюючих органів (безпосереднього керівника, прокурора) займатися цими фактами та реагувати на них. Хоча мають це робити, адже в таких діях (недопущення, реагування) й передбачаються прояви захисту з позицій відомчого контролю.

Що ж стосується відповідальності за пряме перешкоджання професійній діяльності фахівця-юриста (у різних проявах), то вона не має відповідного нормативного закріплення, хоча такі випадки на практиці також непоодинокі. Наведемо ілюстративний приклад із сучасної юридичної практики. Так, зокрема, слідчий розслідував кримінальне правопорушення за ознаками ч. 2 ст. 296 Кримінального кодексу України, вчинене громадянами М. і П. З метою перешкоджання діяльності слідчого родичі громадянина П. безпідставно подали скаргу до відділу внутрішньої безпеки УМВС про вимагання слідчим хабара. У зв'язку із цим кримінальне провадження було витребуване до слідчого управління для перевірки, а стосовно слідчого проводилося службове розслідування. У результаті цього було згаяно час, втрачено деякі докази, зникла ініціативність слідчого щодо розслідування цього кримінального провадження. Як наслідок, до зазначених осіб не були застосовані належні заходи реагування.

Отже, з огляду на наведене варто говорити про доцільність визначення дій, які можна кваліфікувати як протидію законній діяльності юриста-правоохоронця у формі втручання в діяльність, а також перешкоджання виконанню ним відповідних повноважень.

З цією метою звернемося до емпіричних даних, висвітлених в окремих наукових джерелах на підставі криміналістичного вивчення злочинної діяльності, засобів і методів боротьби з нею [13; 14]. Так, згідно з результатами емпіричних досліджень серед працівників правоохоронних органів (всього 968 осіб) протидія їх професійній діяльності з боку зацікавлених осіб найчастіше виявлялася в таких проявах: свідоме надання неправдивої інформації (60,5%); здійснення впливу на учасників кримінального провадження (підкуп, погрози, шантаж) (43,5%); відмова від будь-яких форм комунікації з працівником (42,3%); здійснення безпосереднього впливу на суб'єкта правозастосування (41,1%); елементи впливу з боку адвокатів (захисників) (вплив на потерпілих і свідків, забезпечення зв'язку суб'єкта протиправного діяння зі співучасниками, свідоме пасивне ставлення до можливих помилок і прорахунків фахівця тощо) (41,1%); використан-

ня засобів масової інформації для дезінформації й дискредитації (41,4%); знищення слідів учинення злочину його суб'єктом або співучасниками (30,2%); створення умов, що ускладнюють виконання фахівцем професійних завдань (19,3%). Як бачимо, арсенал заходів щодо протидії законній діяльності правоохоронця досить різноманітний, що в комплексі з іншими чинниками сприяє створенню умов до впливу ззовні.

Що стосується форм безпосереднього впливу на суб'єкта правозастосування, то, на думку сучасних практичних працівників, найчастіше вони представлені намаганням підкупити фахівця (у різних проявах) (66,8%); наклепом, провокативними діями з метою дискредитації юриста (48,7%); погрозами заподіяння шкоди життю чи здоров'ю (у тому числі членам сім'ї та близьким людям) (20,6%); шантажуванням з оголошенням можливості використання певної дискредитуючої інформації (у тому числі щодо членів сім'ї та близьких людей) (5,5%); заподіянням матеріальної шкоди (5,4%); заподіянням тілесних ушкоджень (5,3%); іншими діями (4,1%). Тому можна говорити про якісні показники деструктивних дій щодо протидії діяльності працівника правоохоронного органу з боку зацікавлених осіб, які можуть лягти в основу їх нормативного передбачення з відповідною кваліфікацією й заходами державного реагування.

З огляду на наведене зазначимо, що превентивні заходи впливу з боку держави (уповноважених органів) повинні здійснюватися з позицій поєднання аспектів переконання та примусу. Цими заходами (засобами), на нашу думку, можуть бути такі: переконання в невинності аналогічних дій із боку зацікавлених осіб; захист потерпілих, свідків від впливу (тиску) на них; обмеження контактів суб'єкта злочину зі співучасниками, потерпілими, свідками; втаємничення підготовки та проведення конкретних слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів; дезінформація потенційних суб'єктів протидії; прогнозування можливості реалізації суб'єктами конкретних форм протидії; використання засобів процесуального примусу; повідомлення про можливу причетність осіб до протидії законній діяльності працівника правоохоронного органу; оскарження неправомірних дій службових і посадових осіб тощо.

У контексті окреслених нами питань зауважимо, що в основі кожного конкретного впливового заходу чи прийому лежать, окрім правових підстав, урегульованих чинним законодавством, ще й професійні знання суб'єктів взаємодії, включаючи й ті, що знаходяться на перетині кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних, соціально-психологічних, управлінських та інших галузей, що здійснюють вплив на перебіг правоохоронної та правозастосовної діяльності, насамперед у межах відносин між її суб'єктами й об'єктами.

Варто також наголосити, що примус реалізується категоричною вимогою, попередженням про притягнення до відповідальності, покаранням [15, с. 158]. Тому засоби правового захисту (зокрема, юридична відповідальність і правові санкції) мають спрямовуватися насамперед на формування у свідомості людини логічного упорядкування фактів дозволеного

й забороненого (караного). Саме в такому випадку може виникати відповідний мотиваційний бар'єр (наприклад, небажання особи втручатися в діяльність фахівця-юриста, обумовлене страхом несприятливих наслідків тощо).

Висновки. Висловлені й обгрунтовані нами позиції не обмежують кола проблемних питань щодо подолання протидії законній діяльності працівника правоохоронного органу. Вони періодично актуалізуються в сучасній юридичній практиці, а отже, і в науковому пізнанні. Проте навіть з огляду на наведене можна говорити про необхідність кримінально-правового переосмислення назви та змісту ст. 343 Кримінального кодексу України «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби» з доцільністю подальшого її формулювання в такій редакції: «Протидія діяльності працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби». Крім того, заслуговує на увагу й потреба нормативного передбачення дій, що підпадають під таку кваліфікацію, а також заходів (засобів) державного реагування, адже за специфічних умов професійної діяльності суб'єкта правозастосування протидія з боку зацікавлених осіб нерідко здатна викликати несприятливі (та навіть тяжкі) наслідки.

Література

1. Бандурка А.М. Юридическая психология : [учебник] / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. - Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. - 640 с.
2. Костицький М.В. Оперативно-розшукова діяльність: ремесло, наука чи мистецтво? (Спроба філософсько-психологічного аналізу) / М.В. Костицький // Психологічний супровід оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора Я.Ю. Кондратьєва (м. Київ, 28 листопада 2008 р.). - К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. - С. 6-8.
3. Орлов Ю.Ю. Поняття та елементи організації оперативно-розшукової діяльності / Ю.Ю. Орлов // Науковий вісник КНУВС. - 2006. - № 5. - С. 178-187.
4. Оперативно-розшуковий діяльність : [учебник] / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинско-го, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. - 2-е изд., доп. и перераб. - М. : ИНФРА-М, 2004. - 848 с.
5. Юридична психологія : [підручник] / [В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв та ін.] ; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. - К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. - 352 с.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 13-17. - Ст. 112.
7. Про Державну фіскальну службу України : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-D0%BF>.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/257729>.
9. Про прокуратуру : Закон України 5 листопада 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 53. - Ст. 793.
10. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 27. - Ст. 382.
11. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство з 19 листопада 2012 р. - К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. - 382 с.
13. Бахин В.П. Матеріали к изучению практики борьбы с преступностью / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. - К. : Изд-во Семенко Сергея, 2007. - 489 с.

14. Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований) / Н.С. Карпов. - К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. - 218 с.

15. Юридична психологія : [підручник] / [кол. авт. : Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. - К. : КНТ, 2007. - 360 с.

А н о т а ц і я

Охріменко І. М., Охріменко С. С. Протидія законній діяльності працівника правоохоронного органу: теоретико-правова характеристика. - Стаття.

Статтю присвячено характеристиці явища протидії законній діяльності працівника правоохоронного органу, що розкривається через призму положень нормативно-правової бази та специфіки поведінкових проявів самого фахівця. Досліджуються форми протидії професійній діяльності правоохоронця з боку зацікавлених осіб. Висловлюється думка, що превентивні заходи впливу з боку держави (уповноважених органів) мають здійснюватися з позицій поєднання аспектів переконання та примусу. Наводяться авторські рекомендації щодо розв'язання певних суперечностей нормативно-правового й організаційного характеру, які можуть виникати в професійній діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності.

Ключові слова: протидія законній діяльності, правоохоронна діяльність, працівник правоохоронного органу, втручання в законну діяльність, перешкоджання виконанню службових обов'язків, засоби правового захисту, превентивні заходи впливу, переконання, примус.

А н н о т а ц и я

Охрименко И. М., Охрименко С. С. Противодействие законной деятельности сотрудника правоохранительного органа: теоретико-правовая характеристика. - Статья.

Статья посвящена характеристике явления противодействия законной деятельности сотрудника правоохранительного органа, которая раскрывается через призму положений нормативно-правовой базы и специфики поведенческих проявлений самого работника. Исследуются формы противодействия профессиональной деятельности правоохранителя со стороны заинтересованных лиц. Высказывается мнение о том, что превентивные меры воздействия со стороны государства (уполномоченных органов) должны осуществляться с позиций сочетания аспектов убеждения и принуждения. Наводятся авторские рекомендации по разрешению определенных противоречий нормативно-правового и организационного характера, которые могут возникать в профессиональной деятельности субъектов правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: противодействие законной деятельности, правоохранительная деятельность, работник правоохранительного органа, вмешательство в законную деятельность, препятствование выполнению служебных обязанностей, средства правовой защиты, превентивные меры воздействия, убеждение, принуждение.

S u m m a r y

Okhrimenko I. M., Okhrimenko S. S. The counteracting the legitimate activities of a law enforcement officer: theoretical and legal characteristic. - Article.

The article is devoted to the characteristic of the phenomenon of counteracting the legitimate activity of the law enforcement officer that is revealed in the light of the principles of the regulatory framework and specific of behavioral manifestations of the specialist. It is alleged that in order to the principles the professional independence of the expert were not declarative, the valid legislation should ensure its maintenance by the system of legal guarantees adapted to the conditions and needs of modern legal practice. This is due to the possibility of adverse factors (unwanted actions, interference with the activity of the law enforcement officer, obstruction of performance of the appropriate authorities, etc.) that often arise in the process of professional activity.

Key words: legitimate opposition activities, law enforcement, law enforcement officer, interference in the legitimate activities obstructing official duties, remedies, preventive measures of influence, persuasion, coercion.